

Katrin Ubas föreläsning

Från Uppsala:2030s event Vågar vi säga vad vi tycker – Och vad kostar det att låta bli? på Uppsalastadsteater 6 mars 2026.

Katrin Uba är docent och lektor i statskunskap och forskare på Uppsala universitet. Katrin är född i Estland under Sovjettiden.

– Jag är född 1978. Sovjetunionen hade ju olika nivåer av totalitarism, så när jag föddes och gick i skolan var det ändå så att man inte kunde prata negativt om kommunistregimen. Jag fick till exempel aldrig veta vad som hände med min farfarsfar, som deporterades. Man vågade inte prata om sådana saker. Men det blev stegvis mycket bättre. Jag har alltså varit med om en tid när regimen verkligen begränsade vad man fick säga. Men det finns också andra saker idag som kanske begränsar vad man får säga.

Jag är statsvetare och studerar protester, alltså verkligen de människor som vågar säga vad de tycker. Mest har jag nyligen studerat klimataktivister, både i Sverige och internationellt. Men jag har också studerat protester här i Sverige, bland annat i Uppsala, till exempel de som protesterat mot skolnedläggningar i kommuner. Kommuner försöker ganska ofta lägga ner skolor, och då är det ofta familjerna som protesterar. Jag har också studerat andra protester runt om i världen.

Det gemensamma är att protester inte bara handlar om det vardagliga att säga ifrån, utan om att försöka åstadkomma verklig förändring, ofta politisk förändring. I klimatfallet handlar det om att stoppa en politik som går åt fel håll enligt både klimatforskare och aktivister. Men det kan också handla om att stoppa en skolnedläggning eller om helt andra frågor. Man kan protestera mot invandring, för eller mot abort, eller i vilken annan fråga som helst. Att höja sin röst för att förändra politiken kan man göra från vilket håll som helst.

Vi som forskar om protester gör inte så stor skillnad mellan goda och onda, hur man nu definierar dem. Det vi är intresserade av är varför människor gör det de gör, alltså varför man tar det där steget. Och det är inte så enkelt.

En enkel modell som ofta används, både för att förstå varför människor röstar och varför människor protesterar, är kostnads- och nyttoanalys. Alla som arbetar i företag är kanske vana vid att tänka så: vad får man ut och vad måste man ge? Men om man skulle räkna ihop nyttan av protester så är den inte alltid så stor. När det gäller skolnedläggningar har vi sett att man inte särskilt ofta lyckades stoppa dem. Klimataktivisterna har inte alls stoppat klimatförändringarna, även om de har lyckats stoppa vissa mindre saker. Samtidigt vet vi historiskt att kvinnor inte hade fått rösträtt utan stora mobiliseringar. Så ibland lyckas man.



Men ändå: nyttan är inte alltid jättestor, medan kostnaden kan vara väldigt stor. Här i Sverige är det inte jättesvårt att protestera. Man måste ha lite pengar, eftersom det kostar att ansöka om tillstånd från polisen. Jag vet inte exakt hur mycket det kostar idag, men någon gång var det 50 kronor. Det är ju en kostnad. Men annars är det inte så mycket. Man går dit och har sitt tillstånd.

Däremot kan andra kostnader uppstå. Om man till exempel är med i Rebellmammorna och sitter på Stora torget i en ring, kan det komma personer från Nordiska motståndsrörelsen och stå och titta på en. Den obehagskänslan, den osäkerheten, är också en kostnad. Och om man bor i ett land där protester inte tillåts, då är kostnaderna förstås mycket större. Så viljan att ta det där steget och faktiskt göra någonting beror också på vad man vill uppnå.

Men vi har sett att det inte bara handlar om kostnad och nytta. Det finns också en annan aspekt, och det är någon form av plikt-känsla. Jag som god medborgare går och röstar. Jag som känner solidaritet med vissa grupper, kanske med framtida barn, vilket klimataktivister ofta tänker på, drivs inte bara av kostnads- och nyttoanalys. Det finns också normer i samhället, en känsla av att man ska ställa upp för dem som är svagare, eller att man känner solidaritet med andra. Och det är den där lilla extra faktorn – plikt, normer, solidaritet – som gör att man ändå går ut och protesterar, demonstrerar på gatan, ockuperar ett hus eller en park.

Men får man verkligen göra det?

Vet ni varför jag hade en bild på äpplen här? Jag antar att alla som läst tidningarna på sistone vet att äpplen kan betyda väldigt många olika saker. I Sverige har vi yttrandefrihet. Men varför har vi det? Jo, därför att vi ska få våga skapa obekväma situationer. Om man till exempel tar några äpplen, målar ett ansikte – kanske en diktator – på dem och lämnar dem utanför någons dörr, då blir det obekvämt. Jag kan förstå om det dyker upp något bakom min dörr som jag först inte förstår vad det är. Det blir obekvämt, även om det kanske inte stör så mycket i praktiken.

Om samma äpplen däremot kommer till min sommarstuga, på min mark, och någon kommer med en lastbil och lämnar dem där, då kan jag bli jättearg. Men fortfarande är det kanske mest obekvämt. Det är inte direkt farligt för mig eller min familj. Hela tanken med yttrandefrihet är att minska kostnaden för att få skapa sådan obekvämheter. Och det ser vi också i protestforskningen: människor agerar när de ser att de faktiskt får göra det och att de har stora skäl att göra det.

Hållbar utveckling och miljöfrågor är sådant vi tittat mycket på den senaste tiden. Men det finns förstås också Palestinafrågan och många andra protester som pågår varje dag. Man märker bara inte alla, eftersom medierna kanske rapporterar om en enda sak. Idén med yttrandefrihet är alltså att den ger oss möjlighet att göra obekväma saker.



Men ibland måste man också synas mer. Här hade jag en bild av en motorväg, E4 eller E6, som stoppats av klimataktivisterna. Då är det inte bara obekvämt – då är det faktiskt stopp i trafiken. Då kan man fråga sig: är det här yttrandefrihet eller civil olydnad? Naturligtvis är det civil olydnad. Det är olagligt. Många blir jättearga. Man kanske inte hinner till jobbet. En ambulans kanske inte kommer fram. Då blir frågan verkligen: borde vi göra den typen av saker?

Samtidigt hade kvinnor inte fått rösträtt utan den typen av aktioner, för kvinnorörelsen använde faktiskt många former av civil olydnad. På den tiden var det viktigt för att få uppmärksamhet och visa att man kunde göra det. Problemet med civil olydnad, förutom att den är obekvämt och kan innebära kostnader, är att den också kan skrämja bort människor. Människor som egentligen kanske skulle stödja saken kan ta avstånd när de ser formen.

Hur många av er tänkte till exempel positivt om klimataktivisterna efter att någon kastade tomatsoppa mot Mona Lisa? Man diskuterar verkligen hur mycket skada en enda aktion kan göra för en aktivistgrupp som annars sitter fredligt någon eftermiddag och egentligen inte skadar någon. Tomatsoppan gjorde väldigt stor skada, även om målningen inte förstördes. Den emotionella skadan var stor. Aktivister väger därför alltid sådana här saker. De är strategiska aktörer, precis som ni. Man måste alltid göra en kostnads- och nyttoanalys. Man tänker att uppmärksamheten från en aktion kanske väger upp det negativa.

Men det nämndes också här tidigare att sådana aktioner kan leda till polarisering. Vi har därför försökt tänka vidare på vad alternativen är. Om sådana aktioner skapar obekvämt, kostnader för samhället och motreaktioner, då kanske man borde ha samtalsdemokrati i stället.

Vi vet från forskning om skolnedläggningar att politiker ibland bestämde sig för att inte lägga ner skolor nära deras eget bostadsområde, för det blev helt enkelt för obekvämt att möta människorna i mataffären. Så visst kan obekvämlighet ha effekt. Men egentligen kanske samtalsdemokrati ändå är en bättre idé: att lyssna, resonera och prata – och kanske framför allt lyssna.

Om man försöker förstå aktivister så är det ibland jättesvårt, särskilt om de har uppfattningar som är helt motsatta de egna. Låt oss säga att jag möter en väldigt radikal klimataktivist som säger att man aldrig får ha en läderjacka eller andra läderkläder eftersom det strider mot djurrätt. Samtidigt sitter vi här och dricker kaffe och vet kanske inte varifrån det kommer, eller köper kläder från Kina. Det blir jätteobekvämt. Men ändå måste man vara beredd att prata med den personen och fråga: om vi inte gjorde det här, vad skulle då hända? Skulle det faktiskt bli bättre direkt? Hur ska vi lösa problemet tillsammans? Man måste försöka hitta en medelväg.



Vi forskade om klimataktivisterna och ville veta om de verkligen är så radikala som de ibland framställs, eller om det finns något gemensamt mellan dem, vanliga människor och politiker. Därför gjorde vi en stor enkät med en fråga som ni också kan pröva.

Frågan löd ungefär så här: Enligt klimatforskningen är det nödvändigt att minska koldioxidutsläppen om vi vill stoppa de värsta effekterna av klimatförändringarna. Enligt din mening, hur önskvärda är följande framtidsvisioner för att minska utsläppen?

Vi frågade alltså inte om dagens problem, utan om hur människor ser på framtiden.

Den första framtidsvisionen var att människor arbetar mindre, har råd med färre saker och har mer tid för gemensamma aktiviteter och personlig utveckling. Den andra var att levnadsstandarden fortsätter att höjas genom att fossilfri energiproduktion byggs ut och helt ersätter fossila bränslen – alltså att tekniken löser våra problem. Den tredje var att majoriteten av befolkningen bor på landsbygden och producerar den mat och energi de behöver själva. Det är kanske en ganska företagsovänlig vision om alla producerar allt själva, men vi testade den ändå.

Vi ställde frågan till klimataktivisterna, till allmänheten och till politiker. Aktivisterna var de som deltog i Fridays for Future-demonstrationerna 2019 i Stockholm, Malmö och Göteborg. När man tittar på deras svar ser man att visionen om att bo på landet inte var särskilt populär. Visionen om att tekniken löser allt – det vi kallade ekomodernism – var inte heller jättopulär, men ändå ganska populär. Omkring 30 procent tyckte att den var mycket önskvärd.

Sedan jämförde vi klimataktivisterna, allmänheten och politiker i alla tre frågorna. Aktivisterna gillade mest visionen om att ekonomin inte ska växa så mycket, alltså att vi arbetar mindre och har råd med färre saker. Allmänheten var representativt utvald från den svenska befolkningen, så där ser man vad befolkningen i stort tycker.

Det finns skillnader, men de är egentligen inte jättestora. Andelen som tycker att olika framtidsvisioner inte alls är önskvärda är inte så enorm. Aktivister och allmänhet är ganska lika i flera frågor. Samtidigt är nerväxt mindre populärt hos allmänheten än hos aktivisterna. Där ser man en tydligare skillnad. Men när det gäller idén att tekniken löser allt, där ligger de ganska nära varandra.

När det gäller visionen att alla skulle bo på landet är det faktiskt fler i allmänheten som tycker att det är önskvärt än bland aktivisterna. Det är kanske inte så konstigt, eftersom aktivisterna ofta är unga människor som bor i städer, medan allmänheten representerar hela befolkningen.

Vi skickade också enkäten till politiker – alla riksdagspolitiker samt politiker i tio större och tio mindre kommuner i Sverige. Svarefrekvensen var lägre där än bland både allmänheten och aktivisterna. Man märker också att de som inte tror att klimatförändringarna påverkas av människan svarade i mindre utsträckning. Men vi vägde svaren så att de ändå representerar svenska politikernas perspektiv.



Och även där ser man att skillnaderna inte är så stora som man kanske kunde tro, särskilt inte när det gäller visionen om ett fossilfritt samhälle där tekniken löser mycket. Poängen med den här bilden är att det faktiskt går att prata med varandra. Även om vissa sitter på gatorna och kastar tomatsoppa – nu gör inte Fridays for Future det, men generellt kan man tänka på mer radikala aktioner – och andra sitter i riksdagen och fattar beslut, så är skillnaderna inte alltid så stora när vi frågar hur de ser på framtiden. Skillnaden ligger kanske mer i vägen dit.

Men det skulle jag behöva mer tid för att gå in på. Vi har en bok på gång som snart kommer ut. Den blir gratis och open access, så ni kan alla läsa den. Skattebetalarna har ju betalat för den, så då ska man också kunna få den.

Frågestund

Elsa:

Jag har en liten fråga. Jag pratade med min mamma igår, och hon hade varit på Naturskyddsföreningens månadsmöte eller vad det nu var. Min mamma blir snart 70, och det var tydligen ingen där som var under 55. Hon hade pratat med en kvinna som var 80, och den kvinnan sa att mina barnbarn har kortare framtidsperspektiv än vad jag har.

Jag tänker att Fridays for Future-personerna i er forskning ju är unga. Men är det generellt så bland aktivister som håller på med civil olydnad, eller finns det en större bredd i befolkningen?

Katrin Uba:

Det är en jättebra fråga, och det beror lite på vilket land vi pratar om. I Sverige har vi väldigt starka civilsamhällsorganisationer, som Naturskyddsföreningen, och där är medelåldern ganska hög. De nya organisationerna hade i början många unga, men tittar vi idag så är det nästan bara äldre människor kvar, även i Fridays for Future.

Jag har följt Fridays for Future i Umeå genom deras bilder, eftersom de alltid lägger ut en bild på fredagar. Där syns väldigt få unga människor. Det är ofta personer som verkar vara 70 plus, så långt man kan bedöma.

Vanligtvis är det så att unga människor är mer aktiva innan de får barn. Det är återigen en kostnadsanalys. Har man inte tid protesterar man inte. Under universitetsåren är många väldigt aktiva, sedan minskar det, och kanske kommer det tillbaka när man blir pensionär och får mer tid. Så det är inte så förvånande att vi ser både äldre och unga i protestsammanhang.

Men det har också skett en förändring över tid. Vi som forskare hoppades att de unga aktivister som började engagera sig i september 2018 eller 2019 skulle fortsätta. Men det har inte blivit så. Många har faktiskt gått tillbaka till sina vanliga liv. Delvis kan man tänka att de behövde gå klart skolan, vidare till universitet, bilda familj och så vidare. Men vi ser också en förändring i värderingarna.



De som växte upp på 60- och 70-talet verkar i högre grad ha den här känslan av att samhället måste förändras genom protester än vad yngre generationer har idag. Det har länge funnits en oro hos statsvetare över att unga människor inte röstar. Tidigare sa man kanske: ja, men de protesterar i stället. Men nu ser vi att även det är mindre vanligt. Det kan vara något att oroa sig för, eller så får vi se hur det utvecklas.

Fråga från deltagare med bakgrund i konfliktvetenskap

Jag är i grunden utbildad konfliktvetare, så jag tittar mycket på hur laddade frågor ofta skapar någon form av tribalism. Du nämnde till exempel tomatsoppan mot Mona Lisa, men också aktivister som limmar fast sig. Då skapas ofta en väldigt förenklad bild av motståndaren och en polarisering. Forskas det något om hur det uppstår?

Katrin Uba:

Ja, jättemycket. Men det är också så att de här spektakulära aktionerna egentligen bara är en liten del av mobiliseringen. Media rapporterar om dem som limmar fast sig, men Naturskyddsföreningen jobbar varje dag på andra sätt. De går till domstol, organiserar möten, träffar politiker – men ingen pratar om det. Det hamnar i mediaskugga eftersom det är mer intressant för media att rapportera om det som är dramatiskt. Jag förstår ju att media får klick och intäkter på det.

Så vi får ett mycket större fokus på dem som limmar fast sig och gör mer spektakulära saker. Det är en del av förklaringen. En annan del är förstås att utan sådana aktioner skulle man kanske inte prata om frågorna alls. Det finns alltså en balansgång mellan uppmärksamhet och polarisering.

Den typen av aktioner genererar också motprotester. Vindkraft är ett enkelt exempel. Så fort någon mobiliserar för något, finns det nästan alltid någon annan som mobiliserar emot. Och det försöker vi förstå: vad händer då? Ibland vinner de ena, ibland de andra. Det beror ofta på vilka stöd de får – vilka politiska partier som stödjer dem, vilka företag som stödjer dem. Om man använder för många radikala aktioner kan man förlora de mer vanliga politiska allierade, som vi brukar kalla dem.

Så det forskas jättemycket om detta, men det finns ingen enkel lösning. Hade jag haft ett färdigt recept hade jag kanske fått Nobelpris.

Hållbarhetsnätverket [Uppsala:2030](#) är en accelerator för hållbar omställning och erbjuder samtalsarenor med kunskap, inspiration och idéutveckling för ledare och medarbetare som vill ta ansvar för vår framtid. Där får du kreativt lösa utmaningar tillsammans med andra, bygga relationer och samarbeten. Eventen utgår från Uppsala och livesänds så att hela Sverige kan delta i föreläsningar och samtal via Zoom 4 gånger per år.

Transkriberad från inspelning av Mia Ulin mia@ uppsala2030.com

